

УДК 159.942.5

Олена ДАЦУН

старший викладач,

Національний університет «Київський авіаційний інститут»

<https://orcid.org/0000-0002-4116-3936>

e-mail: ldatsun@ukr.net

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВІЗУАЛЬНО-ГРАФІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ДИТЯЧОГО МАЛЮНКА СІМ'Ї В УМОВАХ ВОЄННОЇ ТРАВМАТИЗАЦІЇ

У статті представлено результати теоретико-емпіричного дослідження трансформації візуально-графічних характеристик дитячого малюнка сім'ї в умовах воєнно зумовленої психотравматизації. Обґрунтовано актуальність використання дитячого малюнка як чутливого проєктивного інструменту в роботі з дітьми, які переживають тривалий стрес, втрату, вимушене переміщення, перебування в умовах небезпеки та невизначеності. На основі аналізу близько 300 дитячих малюнків здійснено порівняння особливостей творчого самовираження дітей у довоєнній та воєнний періоди. Виявлено тенденції до спрощення деталей, монохромності, фрагментарності образів, стереотипності ліній, зниження емоційної виразності та просторової організації малюнка. Доведено, що виявлені зміни можуть виступати не лише діагностичними маркерами тривожності, а й показниками збереженості символічної активності дитини та орієнтиром для побудови індивідуальної психологічної допомоги.

Ключові слова: дитяча тривожність; малюнок сім'ї; воєнна травматизація; психологічна допомога дітям; символізація; проєктивні методики.

Olena DATSUN

National University «Kyiv Aviation Institute»

TRANSFORMATION OF VISUAL-GRAPHIC CHARACTERISTICS IN CHILDREN'S FAMILY DRAWINGS IN THE CONTEXT OF WAR-RELATED TRAUMA

The article presents the results of a theoretical and empirical study of the transformation of visual and graphic characteristics of children's family drawings under conditions of war-related psychological traumatization. The relevance of the study is determined by the growing number of children experiencing prolonged stress, forced displacement, separation from significant others, loss, constant exposure to danger, and uncertainty associated with military events. In such circumstances, children often experience difficulties in verbalizing their emotional experiences, which increases the value of indirect, projective, and art-based methods of psychological assessment and support.

The study substantiates the diagnostic and therapeutic potential of the Family Drawing technique as a sensitive visual tool for identifying emotional tension, anxiety manifestations, changes in the perception of family relationships, and subjective feelings of psychological safety. Based on the analysis of approximately 300 children's drawings created in different socio-historical contexts, a comparative analysis of children's creative self-expression in pre-war and wartime periods was conducted.

The findings reveal significant transformations in visual and graphic characteristics during the wartime period, including simplification of details, schematic representation of figures, monochromatic color choices, fragmented composition, stereotyped line patterns, reduced emotional expressiveness, limited use of drawing space, and decreased individualization of characters. These changes may reflect not only manifestations of anxiety and emotional tension but also signs of emotional exhaustion, defensive narrowing of creative expression, reduced play spontaneity, and limitations in symbolic activity.

It is argued that the interpretation of children's drawings in wartime contexts should move beyond purely diagnostic conclusions toward identifying therapeutic needs and designing individualized psychological interventions. The study highlights the importance of integrating projective analysis with art-therapeutic, trauma-focused, and developmental approaches in supporting children affected by prolonged war-related stress.

Key words: child anxiety; art therapy; family drawing; war-related traumatization; children's drawings; projective techniques; symbolization; psychological support for children; emotional exhaustion; visual-graphic characteristics.

<https://doi.org/10.31891/PT-2026-2-12>

Стаття надійшла до редакції / Received 11.04.2026

Прийнята до друку / Accepted 18.05.2026

Опубліковано / Published 28.05.2026

© Олена ДАЦУН

This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons CC-BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

В умовах тривалого воєнного стресу діти зазнають впливу численних психотравмуючих чинників, серед яких вимушене переміщення, розлука з близькими, переживання загрози життю, втрата звичайного соціального середовища, невизначеність майбутнього. Особливо вразливою в цих умовах є дитяча психіка, яка не завжди має сформовані вербальні механізми для усвідомлення та вираження власних переживань.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває пошук непрямих, екологічних та доступних способів виявлення емоційного стану дитини, серед яких важливе місце посідають арттерапевтичні та проєктивні методи. Одним із чутливих проєктивних інструментів дослідження внутрішнього світу дитини залишається методика «Малюнок сім'ї», яка дозволяє виявити особливості емоційних переживань, приховану тривожність, зміни у сприйнятті сімейних стосунків та суб'єктивне відчуття психологічної безпеки.

Водночас в умовах масової воєнної травматизації особливого наукового інтересу набуває не лише зміст дитячого малюнка, а й трансформація самого способу творчого вираження, що може проявлятися у зміні деталізації образів, кольорової насиченості, темпу

виконання, завершеності композиції та емоційної виразності зображення.

Попри наявність значної кількості досліджень, присвяченим психологічним наслідкам війни для дітей, питання трансформації візуально-графічних характеристик дитячого малюнка сім'ї як відображення переживання воєнного стресу залишається недостатньо висвітленим як у вітчизняному, так і в зарубіжному науковому просторі, що й зумовлює актуальність даного дослідження.

У сучасній психологічній науці дитячий малюнок традиційно розглядається як один із способів дослідження емоційного стану, особливостей міжособистісного сприйняття та внутрішніх переживань дитини. Значна частина досліджень зосереджена на інтерпретації окремих змістових або проєктивних ознак малюнка, пов'язаних із тривожністю, прив'язаністю, емоційною депривацією чи сімейним неблагополуччям. Разом із тим сучасний воєнний контекст створює нові умови розвитку дитини, пов'язаним з тривалим переживанням небезпеки, невизначеності та психоемоційного виснаження, що потенційно може впливати не лише на зміст, а й на сам характер творчої активності дитини.

У зв'язку з цим виникає наукова проблема визначення того, яким чином переживання воєнної травматизації впливає на трансформацію візуально-графічних характеристик дитячого малюнка сім'ї та які зміни в способі творчого самовираження можуть розглядатися як прояви емоційної напруги, виснаження або обмеження символічної активності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дитячий малюнок у психологічних дослідженнях розглядається не лише як продукт творчої діяльності, а й як особлива форма візуального самовираження, через яку дитина може передавати емоційний досвід, ставлення до себе, близьких людей та значущих подій. Особливого значення малюнок набуває в роботі з дітьми, яким складно вербалізувати власні переживання, страхи або внутрішню напругу. У сучасних дослідженнях підкреслюється, що малювання може відкривати доступ до емоційного стану дитини та доповнювати вербальні методи оцінки, особливо в клінічному й кризовому контекстах [6].

Методика «Малюнок сім'ї» традиційно використовується для вивчення суб'єктивного сприйняття дитиною сімейної системи, емоційної близькості, почуття безпеки, дистанції між членами родини та особливостей дитячої репрезентації значущих стосунків. У сучасній

зарубіжній літературі сімейний малюнок дедалі частіше аналізується не лише як класична проєктивна методика, а як інструмент дослідження репрезентацій прив'язаності й адаптації дитини. Огляд С. Пасе, С. Музі та Ф. Взіно показує, що сімейний малюнок використовується з дітьми дошкільного й шкільного віку, зокрема в клінічних та групах ризику, але водночас потребує обережності в інтерпретації й не може бути єдиною підставою для діагностичних висновків [5].

Важливими є дослідження Л. Голднера та М. Счарф, у якому аналізується зв'язок між особливостями дитячих сімейних малюнків та інтерналізованими проблемами дітей. Автори зазначають, що окремі графічні характеристики, пов'язані з небезпечною прив'язаністю, зокрема пропуски частин фігур, додавання незвичних позначок, зміни в репрезентації фігур, можуть корелювати з внутрішніми емоційними труднощами [4].

Аналіз трансформації візуально-графічних характеристик дитячого малюнка під впливом тривалого стресу дозволяє прослідкувати не лише зміст зображення, а й спосіб його виконання: рівень деталізації, завершеність, темп роботи, кількість використаних кольорів, композиційну організацію, індивідуалізацію персонажів, емоційну виразність. Саме ці характеристики можуть відображати зміну творчої включеності дитини, її здатність до символізації та рівень емоційного виснаження.

В умовах війни дитячий малюнок стає не лише формою творчості, а й способом вираження переживань, які часто не можуть бути прямо названі словами. Українські дослідники та практики арттерапії наголошують на значенні творчого процесу для дітей у кризових станах, оскільки через гру, казку й малюнок дитина може символічно виразити внутрішні конфлікти та сильні емоції [3].

Окремої уваги заслуговують українські праці, присвячені арттерапії під час війни. О. Вознесенська аналізує досвід роботи з дітьми та підлітками, які постраждали від війни, за допомогою медіаартерапії. У її майстер-класах взяли участь понад 100 дітей віком від 6 до 16 років. Отже, мистецькі практики в сучасному українському контексті виконують не лише експресивну, а й підтримувальну та стабілізаційну функцію [2].

У колективній монографії «Арттерапія і війна» представлено якісний аналіз методик «Малюнок сім'ї», «Малюнок дерева» та інших інструментів у роботі з кризовими клієнтами під час повномасштабного вторгнення. Це дозволяє розглядати малюнок сім'ї не ізольовано, а в ширшому полі арттерапевтичної допомоги дітям, які переживають воєнний стрес [1].

Сучасні дослідники малюнка сім'ї наголошують на необхідності враховувати вік дитини, культурний контекст, умови виконання малюнка, попередній досвід, сімейну ситуацію та додаткові джерела інформації. Тому малюнок сім'ї не варто розглядати як самодостатній діагностичний інструмент, але він може бути цінним матеріалом для якісного аналізу емоційного стану дитини та особливостей її переживання сімейної безпеки.

Таким чином аналіз сучасної української та зарубіжної літератури дозволяє обґрунтувати доцільність дослідження трансформації дитячого малюнка в умовах воєнної травматизації. Науковий інтерес становить не лише наявність окремих тривожних ознак у малюнку, а й зміна самого способу візуального вираження. На нашу думку саме така перспектива дозволяє поєднати діагностичний, арттерапевтичний та травмафокусний підходи в дослідженні дитячої тривожності в умовах війни.

Отже, дитячий малюнок може розглядатися як чутливий візуальний матеріал, що відображає не лише зміст сімейних репрезентацій, а й зміну способу творчого самовираження дитини під впливом тривалого стресу. Саме тому аналіз таких характеристик, як деталізація, кольорова насиченість, темп виконання та емоційна виразність, є важливими для глибшого розуміння проявів дитячої тривожності в умовах воєнної травматизації.

Формулювання цілей статті

Метою статті є виявлення та аналіз змін візуально-графічних характеристик дитячого малюнка сім'ї в умовах воєнної травматизації шляхом порівняння особливостей творчого процесу самовираження дітей у довоєнний та воєнний періоди.

Виклад основного матеріалу

Теоретичний аналіз наукових джерел дозволив виокремити низку візуальних ознак, які в літературі розглядаються як потенційні маркери емоційної напруги та внутрішньої тривоги у дітей. Перелік індикаторів тривожності та їх графічного відображення представлено у таблиці 1.

Наступним етапом дослідження стало вивчення особливостей прояву цих ознак у дитячих малюнках сім'ї. В рамках дослідження було проаналізовано близько 300 дитячих малюнків, створених у різних соціально-історичних умовах. Для глибшого розуміння особливостей їх прояву було здійснено аналіз малюнків сім'ї, створених дітьми у довоєнний період.

Таблиця 1

Індикатори тривожності та їх візуально-графічні характеристики

Індикатор	Візуально-графічна характеристика
Розмір фігури	Зменшення, непропорційність
Розташування на аркуші	Край, низ, кут
Дистанція між членами сім'ї	Близькість / віддаленість
Включення себе в малюнок	Присутність / відсутність
Деталізація фігур	Збіднення деталей
Контур лінії	Слабкий, переривчастий, надмірно сильний
Стирання, виправлення	Повторні корекції
Заповнення простору	Пустоти, ізоляція
Колір	Як додатковий показник

Для ілюстрації виявлених тенденцій наведемо окремі приклади дитячих малюнків, які найбільш повно відображають описані в літературі особливості графічного прояву емоційного напруження.

Рис. 1. Приклад дитячого малюнка сім'ї

Приклад 1 (рис. 1) хлопчик 12 років, батьки розлучились, тато не виявляє бажання приймати участь в житті родини, мама намагається самостійно виконувати батьківські обов'язки, вести побут. Хлопець від оточуючих постійно чує фразу «Тепер ти найстарший чоловік... єдиний чоловік в сім'ї.....тепер тобі необхідно піклуватися про молодшу сестру, допомагати мамі...» При спілкуванні дитина проявляє ознаки

тривожності. В малюнку дитина використовує багато переривчастих ліній, виправлень.

Приклад 2 (рис. 2). Хлопчик 9 років. З народженням молодшої сестри почав проявляти ознаки тривожності, що періодично чергувалися з ознаками конфліктної поведінки. На пропозицію намалювати свою сім'ю хлопець відреагував спочатку запереченням малювати себе в цій системі. Згодом подумав і домалював спочатку тварину, потім себе. В малюнку використовується багато виправлень, розташування фігур на різних рівнях, переривчасті лінії, власну фігуру хлопець зобразив з загостреними кутами, ознаками агресивності

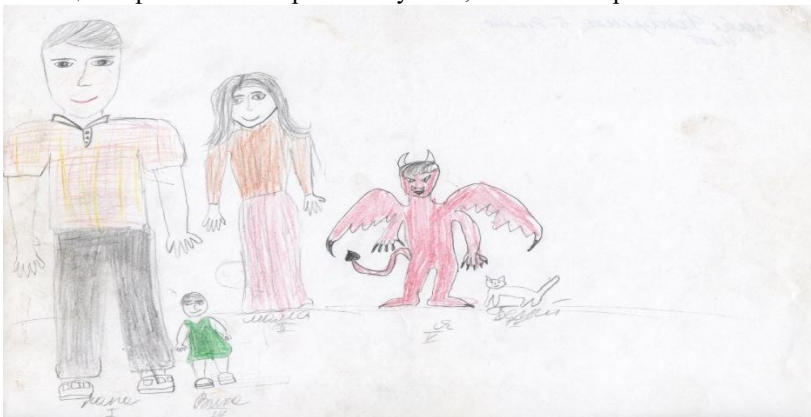

Рис. 2. Приклад дитячого малюнка сім'ї

Розглянемо приклад 3 (рис. 3).

Рис. 3. Приклад дитячого малюнка сім'ї

Дитина з соціально неблагонадійної сім'ї, погодилась одразу малювати, але декілька разів перемальовувала малюнок, використовувала багато стирань, переривчасті лінії. Всі фігури однотипні, спрощені з великими головами та відсутністю рук. В малюнку фігур використовується монохром, але також присутній різнокольоровий елемент.

Подальший аналіз сучасного емпіричного матеріалу дозволив простежити трансформацію візуально-графічних характеристик дитячого малюнка сім'ї в умовах переживання воєнно зумовленого стресу. Наведені нижче приклади дозволяють простежити, як переживання воєнно зумовлених психотравмуючих подій відображається не лише у змісті малюнка, а й у самому способі творчого самовираження дитини.

Наступний приклад – дівчина 12 років, пережила втрату брата на війні. Малюнок виконано спрощеним, з використанням відривчастих ліній, витирання, фігури без промальованих деталей, обличь. В розмові дитина замикається на тему війни та втрати, видає ознаки хвилювання та тривожності, плаче.

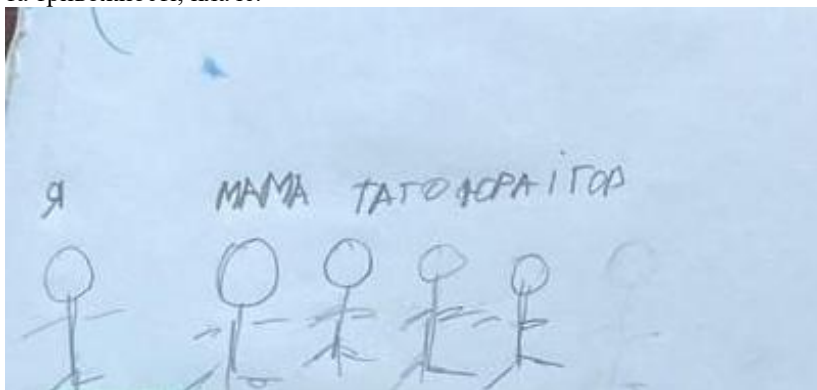
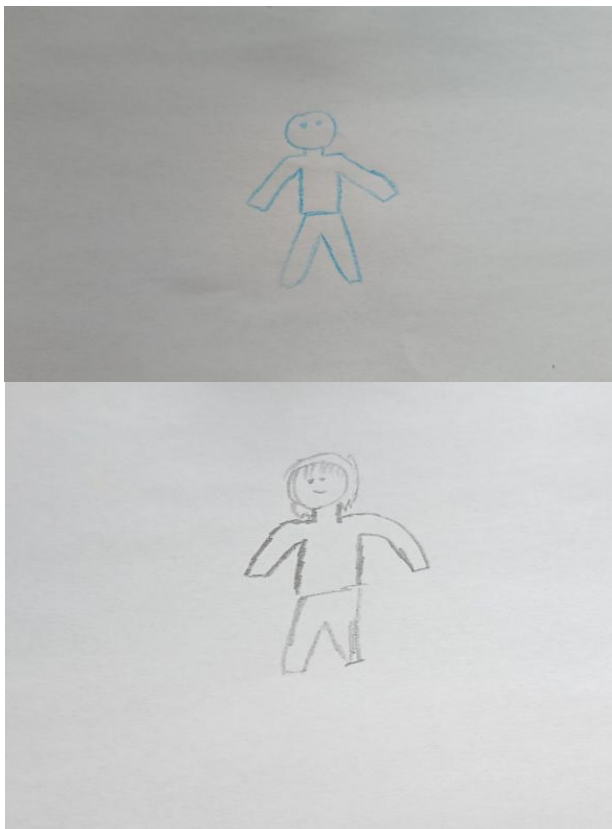

Рис. 4. Приклад дитячого малюнка сім'ї

Виконуючи завдання «Малюнок сім'ї» 13 річна дівчина, що перебуває тривалий час під періодичними обстрілами, всі фігури розташовувала на окремих аркушах. Кожна фігура малювалась спрощена, з відсутніми деталями, використовуючи один колір, сам малюнок містив лише малюнок окремої людини.

Рис. 5. Приклад дитячого малюнка сім'ї

Розглянемо загальну трансформацію візуально-графічних характеристик дитячого малюнка сім'ї в умовах переживання воєнно зумовленого стресу (табл. 2).

Інтерпретація дитячих малюнків воєнного періоду потребує не тільки аналізу деталей, послідовності малювання, але й виступає маркером подальшої психокорекційної роботи з дітьми. Тобто психолог не скільки ставить діагностичне запитання «Що це може означати?», а прагне знайти відповідь на терапевтичну проблему: «Що це означає для побудови допомоги?» Трансформація візуально-графічних характеристик в дитячому малюнку з діагностичних маркерів прояву тривожності переходить в пошук відповіді на питання на скільки дитина зберігає здатність до символізації. Адже, коли дитина малює схематично, швидко завершує, уникає деталей, використовує 1 колір, не

повертається до роботи – це може свідчити не лише про тривогу, а й емоційне виснаження, захисне згортання, зниження ігрової спонтанності, обмеження символічної активності. В таких випадках психологічне втручання потребує додаткового інструментарію:

- Використання уточнюючих запитань для деталізації (добудуй малюнок, хто чого хоче, хто ще є вдома, чого не вистачає, який колір хотів би додати, хто кого підтримує).

- Використання казкотерапії, сімейних історій, трансформації образу.

- Додавання сенсорних артпрактик: пісок, фарби, пластичні матеріали, текстури, кольори.

Таблиця 2

Категорія	Ознака	Прояв ознаки в дитячому малюнку	
		До війни	Восний період
Деталізація	Багато деталей / спрощення	Багато різноманітних деталей як в зображенні фігур, такі в заповненні аркуша	Спрощення деталей, схематичність
Темп виконання	Поспішність / залученість	Спокійний темп, достатній для промальовки деталей	Поспішність
Кольорова насиченість	Палітра / Монохромність	Кольорова палітра. Монохромність використовується частіше в об'єктах чи ситуаціях, що викликають тривогу	Використання одного кольору. Частіше малюнок створюється не з використанням простого олівця, а кольоровим, але одним
Просторова організація	Використання аркуша	У більшості випадків заповнення всього простору аркуша	Використання лише певної частини аркуша
Варіативність ліній	Жива лінія / стереотипна	Лінії живі, різноманітні	Стереотипність ліній
Емоційна виразність	Міміка, жести, атрибути	Різнманітність міміки у зображених фігур, наявність жестикуляції, деталізації атрибутів	Відсутність додаткових деталей, схематичність фігур, часто без промальовки емоцій
Індивідуалізація персонажів	Схожість / схематизація	Фігури мають різний розмір, схожість з реальними особами	Фігури однотипні, схематичні
Завершеність образу	Завершений / фрагментарний	Образ малюнка завершений, може мати назву	Малюнок фрагментарний, часто як елемент незакінченого малюнка. Потребує додаткових уточнень і запитань

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Перспективи подальших наукових пошуків вбачаються у розширенні емпіричної вибірки дітей різного віку, які мають різний досвід проживання воєнно зумовлених психотравмуючих подій, а також у поглибленому вивченні взаємозв'язку між трансформацією візуально-графічних характеристик дитячого малюнка, особливостями емоційного реагування та рівнем тривожності. Перспективним також є дослідження динаміки змін дитячого малюнка в процесі психологічного супроводу та арттерапевтичної роботи, а також вивчення можливостей використання трансформації творчого продукту дитини як орієнтира для індивідуальної психологічної допомоги.

Окремий науковий інтерес становить подальше дослідження взаємозв'язку між змінами графічних характеристик дитячого малюнка та особливостями кольорового вибору як символічних форм вираження емоційного досвіду дитини в умовах тривалого стресу.

Література

1. Арттерапія і війна: контексти і досвід практичної роботи: колективна монографія /за заг. ред. Н. Кальки, Г. Одинцової. Львів : ЛьвДУВС, 2023. 283 с.
2. Вознесенська О. Медіаартерапія в роботі з травмами війни у дітей та підлітків. *Простір арттерапії* : Збірник наукових праць. 2023. Вип. 2 (34). С. 5-25. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741383>
3. Петяк О.В., Руденок А.І. Особливості активізації внутрішніх ресурсів дітей у кризових станах. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія : Психологія. 2021. Том 32 (71), № 1. С. 115-120. <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2021.20>
4. Goldner L., Scharf M. Children's family drawings and internalizing problems. *The Arts in Psychotherapy*. 2012. Vol. 39 No. 4. P. 262-271. <https://doi.org/10.1016/j.aip.2012.04.005>
5. Pace C.S., Muzi S., Vizzino F. Family drawing for assessing attachment in children: Weaknesses and strengths. *Frontiers in Psychology*. 2022. Vol. 13. Article 980129. <https://doi:10.3389/fpsyg.2022.980129>
6. Unruh A., McGrath P., Cunningham S. J., Humphreys P. Children's drawings as a screen for pain intensity. *Pain*. 1983. Vol. 17. No. 4. P. 385-392. [https://doi.org/10.1016/0304-3959\(83\)90170-7](https://doi.org/10.1016/0304-3959(83)90170-7)

References

1. Artterapiia i viina: konteksty i dosvid praktychnoi roboty: kolektyvna monohrafiia /za zah. red. N. Kalky, H. Odyntsovoi. Lviv : LvDUVS, 2023. 283 s.

2. Voznesenska O. Mediaarterapiia v roboti z travmamy viiny u ditei ta pidlitkiv. Prostir arterapii: Zbirnyk naukovykh prats. 2023. Vyp. 2 (34). S. 5-25. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741383>
3. Petiak O.V., Rudenok A.I. Osoblyvsti aktyvizatsii vnutrishnikh resursiv ditei u kryzovykh stanakh. Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia. 2021. Tom 32 (71), № 1. S. 115-120. https://doi.org/10.32838/2709-3093/2021_20
4. Goldner L., Scharf M. Childrens family drawings and internalizing problems. The Arts in Psychotherapy. 2012. Vol. 39 No. 4. P. 262-271. <https://doi.org/10.1016/j.aip.2012.04.005>
5. Pace C.S., Muzi S., Vizzino F. Family drawing for assessing attachment in children: Weaknesses and strengths. Frontiers in Psychology. 2022. Vol. 13. Article 980129. <https://doi:10.3389/fpsyg.2022.980129>
6. Unruh A., McGrath P., Cunningham S. J., Humphreys P. Childrens drawings as a screen for pain intensity. Pain. 1983. Vol. 17. No. 4. R. 385-392. [https://doi.org/10.1016/0304-3959\(83\)90170-7](https://doi.org/10.1016/0304-3959(83)90170-7)